

# TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT  
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2023 | 2.  
LXV. ÉVFOLYAM | SZÁM

A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETTEL  
KAPCSOLATBAN ÁLLÓ SZERZŐK ÍRÁSAI I.

Weisz Boglárka, Fodor Pál és Mércz András,  
Szalai Ágnes, Czinege Szilvia, Ablonczy Balázs, Bódi Lóránt,  
Zahorán Csaba és Molnár Antal értekezései

---

## Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN  
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA  
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS  
szerkesztőségi munkatárs

## Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL  
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,  
GLATZ FERENC, OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,  
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,  
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:  
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat  
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,  
amely honlapunkon érhető el:  
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2023-as évfolyam megjelentetését  
a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia  
és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Titkársága támogatja



ISSN 0040-9634

---

.....

# TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT  
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2023 | 2.  
LXV. ÉVFOLYAM | SZÁM

---

.....



**ELKH** | Eötvös Loránd  
Kutatási Hálózat

HU ISSN 0040-9634

Kiadja a Bölcsészettudományi Kutatóközpont  
Történettudományi Intézet, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat  
Felelős kiadó: Balogh Balázs főigazgató, Molnár Antal igazgató  
Nyomdai előkészítés:  
Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet  
Tudományos Információs Osztály  
Vezető: Kovács Éva  
Tördelőszerkesztő: Zsigmondné Balázs Ildikó  
Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy

# TARTALOMJEGYZÉK

---

## LXV. évfolyam, 2023. 2. szám

Tringli István Hatvanöt éves a <i>Történelmi Szemle</i>	169
TANULMÁNYOK	
Weisz Boglárka Buda város Aranybullája és középkori kiváltságai	171
Fodor Pál – Mércz András: Mi is veszett Mohácsnál? Oszmán-török veszteséglista az 1526. évi hadjáratról	193
Szalai Ágnes Erdély és a váradi vilajet határkonfliktusa 1671-1672-ben	237
Czinege Szilvia Széchenyi első műveinek lenyomata levelezésében	257
Ablonczy Balázs „Budapest nem tud méltó elhelyezést biztosítani”. Első világháború utáni menekült tisztviselők Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében	275
Bódi Lóránt Rend a szavakban: az antiszemitizmus és a zsidó népiértés a lexikonok tükrében (1889–1948)	291
Zahorán Csaba Nemzeti és nemzetállami ünnepek, gesztusok és ellengesztusok. Az első világháború végének és a trianoni békeszerződés aláírásának centenáriuma a szlovák, román és magyar emlékezetpolitikában 2018–2020 között	317
MÉRLEG	
Molnár Antal A magyar görögkatolikus történet(írás) a kálvária-úttól a sikertörténetig. Egy kiállítási katalógus tanulságai	327

„BUDAPEST NEM TUD  
MÉLTÓ ELHELYEZÉST BIZTOSÍTANI”<sup>1</sup>  
Első világháború utáni menekült tisztviselők  
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében

ABLONCZY BALÁZS

---

“BUDAPEST CANNOT PROVIDE THE ACCOMODATION THEY DESERVE”

Refugee Officials in the County of Pest-Pilis-Solt-Kiskun  
after World War I

The study examines the issue of flight at the end of the First World War in two cross-sections of the largest county in the Kingdom of Hungary in terms of area and population. The first part of the study looks at the policies that the state administration used to supply and employ refugees, and at the strategies that refugee officials employed to seek jobs and flats. The second part, based on a specific sort of the county administration's papers, seeks to trace the background and career paths of the individual officials who remained in the county. This is all the more important because the analysis reveals that there are more similarities between the late Dualist period and the early Horthy regime (and between the Károlyi administration and the Republic of Council in between) than one might think. The change was then brought about by a centralised state refugee policy, with housing schemes and centralised social politics: while the state administration, overly bloated with refugee officials, was in 1922 pushed in large numbers from the state administration into the private sector or among the pensioners.

Keywords: refugees, state and county administration, after World War I

---

A trianoni menekültek történetének feltárásában az állami/vármegyei tisztviselők kérdése eddig viszonylag háttérbe szorult, aminek számos oka lehet. Ezek között bizonyosan ott van a forráshiány: az Országos Menekültügyi Hivatal és Tanács iratainak megsemmisülése, a megyei/vármegyei levéltárakban lezajlott nagyarányú selejtezések minden bizonnyal szerepet játszanak abban, hogy a kutatók figyelme nem fordult a témakör felé.

---

*Ablonczy Balázs, tudományos főmunkatárs, osztályvezető, BTK TTI, Horthy-korszak osztály, "Lendület" Trianon 100 kutatócsoport-vezető.*

- 1 A tanulmány a "Lendület" Trianon 100 Kutatócsoport keretében készült. Itt szeretnék köszönetet mondani Somogyi Lászlónak, a Budapest Főváros Levéltára főlevéltárosának és Szűts István Gergelynek (Habsburg Ottó Alapítvány), hogy a kéziratot átolvasták és tanácsaikkal segítették annak végső formába öntését. A hibákért, esetleges tévedésekért őket természetesen semmilyen felelősség nem terheli.

Csóti Csaba csaknem húszéves tanulmányát nem lehet megkerülni a kérdés tanulmányozásakor, a közelmúltban pedig Bojtos Gábor szolnoki levéltáros elsősorban egyéni tisztviselői pályaképekben próbálta megragadni a menekült tisztviselők sorsának egyes vonásait.<sup>2</sup>

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye menekült tisztviselőkre vonatkozó iratanyaga a jelek szerint sokkal kisebb arányban semmisült meg, mint más területi levéltárak hasonló dokumentumai. A mostani kutatás gerincét főleg az alispáni iratok adták. Ez az iratanyag lehetőséget nyújtott arra, hogy néhány kutatási kérdésre választ remélhessek. 1. Voltaképpen ki is tekinthető menekültnek, milyen különböző státuszokat, egyéni és csoportos élethelyzeteket gyűrt be a közbeszéd a fogalom alá? 2. Milyen politikákat követett a központi és a vármegyei igazgatás a menekültek (az egyszerűség kedvéért hívjuk most őket mi is így) integrációjában; munkához, ellátáshoz való juttatásában? 3. Végül pedig az érdekelt: a harmincas években mennyien maradtak a vármegyei igazgatásban a húszas évek elején lezárult repatriálás szereplői közül és milyen pályákat futottak be?

## Az ország szíve

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye (1950-ig) véglegesnek tekinthető formáját 1876-ban, a Kiskun Kerület megszüntetése után nyerte el: mind népességre, mind területre Magyarország legnagyobb vármegyéje volt. 13 ezer négyzetkilométeres területe egyes mai európai államokét is meghaladta, így például Ciprusét és csak alig maradt le Montenegrótól. 1920-ban több mint 1,1 millióan lakták, és azon kevés magyarországi vármegye közé tartozott, amely nem vesztett területet a trianoni béke következtében. Különleges volt még a helyzete annyiban is, hogy az ország központjában terült el, székhelye pedig a fővárosban volt. Ez a körülmény kívánatos célponttá tette a vármegyét az 1918 végén a távozást választók között is, akik sok esetben – ha nem jutottak lakáshoz a fővárosban – a környező, akkor még önálló elővárosokat vagy településeket vették célba. E körülménnyel már az 1916-os erdélyi betörés időszakában is találkoztak a főváros és a vármegye vezetői, és ez az összeomláskor sem változott. A menekültek kérdésének kezelésében először – érthetően – a korábbi reflexek domináltak, az érintettek és a közigazgatás képviselői csak fokozatosan jöttek rá, hogy valami gyökeresen mással állnak szemben, mint a világháború alatt: a gyors visszatérés reménye elenyészett, és a széttartó ágazati, települési kezelési módok, illetve a társadalmi jótékonykodásra alapozott segélyezés ezúttal nem fog működni. Csak részben tartozik a tárgyunkhoz az a körülmény, hogy 1918 végétől nem csak egyének, családok vették célba a fővárost és környékét: menekültek intézmények és tárgyak is. Előbbiek esetében elég legyen itt a selmecbányai főiskola Budapesten töltött hónapjaira vagy arra utalni, hogy a kolozsvári és a pozsonyi menekült egyetemek is éve-

2 Csóti Csaba: A menekült köztisztviselők társadalmi integrációjának kezdetei, 1918–1924. *Limes* 15 (2002) 2. sz. 25–37.; Bojtos Gábor: Újratervezés. Adatok a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében új életet kezdő menekült tisztviselők pályafutásához. In: *Trianon és a magyar közigazgatás*. Szerk. L. Balogh Béni. Bp., 2020. 153–168. A menekültkérdéshez a közelmúltból lásd még Dékány István: *Trianoni árvák*. Bp., 2018.

kig működtek a fővárosban.<sup>3</sup> A Cinkotára menekült pozsonyi tanítóképző intézet története egy fokkal ismertebb – bár a menekült egyetemekét bizonyosan nem éri el.<sup>4</sup> Kevésbé köztudott és témánkhoz szorosabban kapcsolódó az a tény, hogy 1916-ban is teljes intézmények kerültek a vármegyébe: Visegrád község elöljárósága még 1919 folyamán is levelezett az alispánnal az odahelyezett kézdivásárhelyi leányárvaház költségeinek kifizetéséről. Az intézmények mellett tárgyak, sőt papírok is országot váltottak: az elveszített területek múzeumaiból a megmaradt területre, főleg Budapestre hozott műtárgyak mellett fontosnak tekintett iratok is a fővárosba, sőt a vármegye őrzetébe kerültek. 1922 decemberében például a vármegye alispáni hivatalában a főlevéltáros, a pénzügyminisztérium képviselője és a román restitúciós bizottság képviselője jelenlétében bontottak fel két, eladdig azonosítatlan ládát, amelyek 1918 végén kerültek a levéltár őrzetébe. A ládákban különböző háromszéki községek (Szarázajta, Bölön és a volt Miklósvári járás egyéb települései) értékpapírjai, számadásai és egyéb okmányai voltak, ezeket a vármegye hatóságai továbbra is megőrzésükben tartották, a tulajdonosoknak való visszaszolgáltatásig.<sup>5</sup>

## A jegyzők futása

Ki is a menekült? A vármegye igazgatásáért elsősorban felelős alispáni iratokban legalább háromféle fogalom keveredik, és néha nem is lehet szétszálalni, ki hova tartozik. Más elbírálásban részesültek az 1916-os erdélyi betörés menekültjei; ügyüket még 1922-ben is külön kezelték a későbbi menekülőkétől. A következő hullám a vármegyében a jegyzők és az elűzött községi alkalmazottaké volt: ügyeik kezelésére külön kormánybiztosságot is felállítottak 1918 decemberében, Hegyemegi Kiss Pál miniszteri titkárral a szervezet élén.<sup>6</sup> Őket követik majd, illetve velük összekeverednek az elszakított országrészekből menekülők. A menekült jegyzők azonban a vármegyén belül is menekültnek/elűzöttnek számítanak, és helyzetük kezelése egyértelműen prioritás volt az eltávolított munkapárti alispán, Fazekas Ágoston utódának, az 1918. november 25-én beiktatott, és a posztját a húszas években végig megőrző Agoraszto Tivadarnak.

Egy összesítés szerint a vármegye 17 járásából, 66 állomáshelyről (az összesen 238-ból) 80 jegyzőt és más községi alkalmazottat (helyetttest, adóügyi jegyzőt, díjnokot) űzött el a lakosság – finom körülírással a hivatalnokok „helyökről eltávoztak”. Jó néhány távozó csak „szabadságra ment”, de ez nyilván csak egy további eufemizmus volt.<sup>7</sup> Kisfaludy

3 Erről lásd Vincze Gábor: *A száműzött egyetem*. Szeged, 2006.

4 Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Pest Megyei Levéltára (= PML) IV. 408.b. Alispáni iratok. 4039/1919. Előadói ív. 1919. február 24.; Tíz év... 1919–1929. In: *A cinkotai m. kir. állami tanítónőképző-intézet értesítője az 1919/20–1929/30. évről*. Szerk. Tabódy Ida [igazgató]. Cinkota, 1930. 5–13.

5 MNL PML IV. 408.b. 6676/1923. Rexa Tivadar főlevéltáros levele Agoraszto Tivadar alispánnak. Bp., 1922. július 18., illetve uo. Jegyzőkönyv. 1922. december 1., 2., 4. A műtárgymenekítésről lásd Ablonczy Balázs: *Menekülő tárgyak. Műtárgymentés Magyarországon 1918–1920 között*. *Múzeumcafé* 75–76 (2020) 51–79.

6 Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny* 1918. december 11. 1.

7 MNL PML IV. 408.b. 52/1919. A kormánybiztos-főispán 1919 januárjában valamivel kevesebb, 45 betöltetlen jegyzői helyről számolt be. Vö. *Iratok Pest megye történetéhez 1918–1919*. Szerk. Dr. Csicsay Iván et al. Bp.,



Tihamér vecsési jegyző arról panaszkodott, hogy november 1-én részeg katonák és a helyi csőcselék értékeiben 100 ezer korona kárt okozott, és a borospincéje is jelentős kárt szenvedett. Miután a Kiskunfélegyházára való menekülés 80 koronás útiköltségét is igyekezett kifizettetni a felettes hatóságával: ő Ókécskére kapott beosztást.<sup>8</sup> A vármegye hatóságai az elűzött jegyzők pótlására általában a törvényhatóságon belüli mozgatással kísérleteztek, azaz a hiányzó községi személyzetet máshonnan elzavartakkal igyekeztek pótolni: ekkor még nem merült fel a megszállt területekről jövők alkalmazása.

„Nem” – válaszolta határozottan Almássy Sándor, a Pomázi járás elűzött főszolgabírája egy összeírási ív azon kérdésére, amely szerint „kívánatos-e idegen vármegyebeli alkalmazottak odahelyezése?”<sup>9</sup> Ez az elutasító hozzáállás más vármegyékben, így Tolnában is megfigyelhető volt; nem látták szívesen az Erdélyből vagy Felvidékről menekült jegyzőket.<sup>10</sup> Ez azonban hamarosan megváltozott. Egy, a Tanácsköztársaság időszakában keletkezett összesítés például 25 olyan menekült jegyzőt sorolt fel, akik alkalmazást nyertek a direktórium valamelyik „szakcsoportjánál” (központi igazgatásában), közülük azonban csak hét volt korábban helyi községi alkalmazott, a többiek az elveszített területekről jöttek.<sup>11</sup>

Tabak Gusztáv béládi [Bars vm.] jegyző kétszeresen is menekült volt. Miután 1918. november 4-én katonák rontottak be hivatali helyiségeibe, ahol a tisztviselőt „tettleg bántalmazták”, családjával együtt elmenekült, majd felsőbb rendeletre november 22-én visszatért szolgálati helyére – részben valószínűleg arra alapozva optimizmusát, hogy lakhelyén megszerveződött a polgárőrség és a zavarok csitulnak –, azonban két nap múlva ismét menekülni volt kénytelen négy gyermekével és várandós feleségével együtt. Az első állomás Vác volt, majd a menekült jegyzőt a Budapest IX. kerületi rendőrkapitányság alkalmazta.<sup>12</sup> Köztes kategóriát képviseltek azok a menekültek, például a Tiszántúlról, Bács-Bodrog vármegye északi részéből vagy Baranyából érkezettek, akik ugyan az idegen megszállás elől jöttek el, de viszonylag hamar nyilvánvalóvá vált, hogy ez a menekülés csak ideiglenes, mert a megszállt területeket a szomszédos országok csapatai kötelesek lesznek kiűrtetni. Más menekült vagy újjáalakult törvényhatóságokhoz hasonlóan Budapest nyújtott otthont Baja város menekült törvényhatóságának, amely Wunderlich József, korábbi városi számvevő vezetése alatt működött.<sup>13</sup> Azon bajai menekülteket, akik Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében szolgáltak, a város és környéke 1921. augusztusi visszacsatolása után a szolgálati helyükön való jelentkezésre utasították, ezzel

1969. (Pest Megye Múltjából 2) 78. sz. Kégl János kormánybiztos-főispán jelentése Hegymegi Kiss Pál kormánybiztosnak. 1919. január 10.

8 MNL PML IV. 408.b. 114/1919. Jegyzőkönyv. H. n., 1918. december 5.

9 Uo. 52/1919. Menekült jegyzők alkalmaztatása és elhelyezése.

10 MNL Tolna Megyei Levéltára IV. 401.b. Tolna vármegye főispánjának iratai. Általános iratok. 44. d. 10/1919. „Menekült jegyzők elhelyezése”-pallium. Vö. „... ezidő szerint idegenből menekült jegyző helyet[t]jesítésre szükség nincsen...” Uo. Bonyhádi járás főszolgabírájának távirata dr. Mayer Gyula kormánybiztos-főispánnak. Bonyhád, 1919. január 8.

11 MNL PML IV. 408.b. 22440/1919.

12 Uo. 876/1920. Tabak Gusztáv illetményei. 1918. december 17.; Uo. Ismeretlen „Kedves Gusztii!” megszólítású magánlevele. Pusztahatár [Bars vm.], 1918. november 11.

13 MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára (= BKML) IV. 1407. j. Baja thj. város Budapesten működő tanácsának iratai. 1. d. 31/1920. A menekült törvényhatóság átírata. Bp., 1920. február 8.

is csökkentve a vármegyei adminisztráció terheit.<sup>14</sup> Szép példája mindezen kategóriák (elűzött jegyzők, elszakított területekről jövő menekültek és ideiglenesen megszállt területről jöttek) teljes összekeveredésének egy 336 nevet tartalmazó lista Baja város Budapesten működő törvényhatóságának irataiból, amely vélhetően a Pest vármegyében található egyének neveit közli: túlnyomórészt valóban elszakított területekről jövőket, de a listán szerepel a makói rendőrkapitány éppúgy, mint az elzavart kisoroszi jegyző.<sup>15</sup>

## Őszirozsás politikák

A Károlyi-kormány menekült köztisztviselőkkel kapcsolatos politikáját szemléletesen foglalta össze Jánosi Zoltán belügyi államtitkár – civilben református lelkész – 1918. december 10-én kelt, 155286/1918 BM. számú körrendelete a vármegyék törvényhatóságaihoz. Az irat nagy előnye, hogy javarészt mellőzi a jogi tolvajnyelvet és meglehetősen világosan fogalmaz a belügyi kormányzat célkitűzéseivel kapcsolatban.<sup>16</sup> Az irat készítői általánosságban azt tartották volna üdvöztetőnek, ha a megszállt vármegyék alkalmazottai arra a helyre települnek át, ahova az alispáni hivatal is költözik, és illetményeiket az ottani adóhivatal fizetné ki, de már a rendelet szövegében is megjelent a belátás, hogy 1918 végének általános viszonyai között erre aligha van lehetőség. A máshova menekülő, leszerelésből visszatérő közalkalmazottak kifizetését más vármegyékben is lehetővé tette, ha igazolták magukat és jogosultságukat. További alkalmazásukat a helyi törvényhatóság adminisztratív vezetőjére ruházta, meglehetősen széles mérlegelési lehetőségekkel („az alispán belátására bízom” – szerepel a szövegben, jogi aktustól szokatlan engedékenységkel). Ugyancsak ez a rendelet adott lehetőséget a kifizetések megbízottnak való folyósítására, amire akár fizetési könyvecske bemutatása nélkül is sor kerülhetett. Mivel a menekültek ellátása a Tanácsköztársaság alatt sem állt le, így bőven találni példát a vármegye iratai között, hogy a határon túl maradt állami alkalmazottak további fizetését egy-egy Budapesten élő vagy odaküldött megbízotton keresztül folyósították. Deák Lajos helyettes hátszegi polgármester egészen 1919. július végéig havonta felvette a Hunyad megyei kisváros hét alkalmazottjának fizetését, és hasonlóan éltek ezzel Zombolya, Versec vagy Nagyszombat tisztviselői is.<sup>17</sup> Ezeket a lehetőségeket azonban már a Tanácsköztársaság alatt elkezdték szűkíteni, majd 1919 kora őszi végleg megszüntették őket. Amennyiben a menekült tisztviselők újbóli alkalmazására helyben nem kerülhetett sor,

14 MNL PML IV. 408.b. 38590/1921. Passim.

15 MNL BKML IV. 1407. j. 9/1920. Menekült közigazgatási tisztviselők névjegyzéke. Bp., 1920. május 22.

16 A magyar belügyminiszter 1918. évi 155.286. számú körrendelete valamennyi vármegyei törvényhatóságához, a rendkívüli viszonyok következtében hivatali székhelyükről eltávozni kényszerült vármegyei alkalmazottak, valamint nyugdíjasok járandóságainak kifizetéséről. *Rendeletek Tára* 52 (1918) 2434–2438. 620. sz. Az irat eljutott Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyébe is, lásd MNL PML IV. 408.b. 13736/1919.

17 MNL PML IV. 408.b. 12347/1919., de hasonló technikákat találunk a zombolyai [Torontál vm.] és nagyszombati [Pozsony vm.] járási, és a verseci [Temes vm.] városi tisztviselők részéről (uo. 1279/1919. Kucséra Ödön és tsai segélye.; Uo. 7874/1919. Nagyszombati j. tisztviselők illetményei. Jegyzőkönyv. Bp., 1919. február 18.; Uo. 4410/1919. Galgóci tisztviselők segélye. Jegyzőkönyv. Bp., 1919. február 17.).

akkor a szomszédos vármegyék vezetőivel kellett kapcsolatot keresni alkalmaztatásuk ügyében. A Pesttel szomszédos vármegyék és törvényhatóságok azonban maguk is túlterheltek voltak: Eger, Gyöngyös városa vagy Komárom vármegye is küzdött a menekültek áradatával vagy az idegen megszállás fenyegetésével. Kivételként Csongrád volt hajlandó három menekült tisztviselőt átvenni, Esztergom pedig kettőt – ez aligha lehetett elég. Már a menekülés e korai fázisában is meghatározta a rendelet a kormányzati menekült-politika két alapelvét, amely rendszereken átívelően meghatározta az ezzel kapcsolatos magatartást: 1. a főváros tehermentesítését („a menekülésre kényszerült alkalmazottaknak [...] kerülniök kell a fővárosba való utazást, és olyan helyre kell igyekezniök, ahol elhelyezésük és élelmezésük előreláthatólag nem okoz nagyobb nehézségeket”); 2. a tisztviselők helyben maradásának szorgalmazása („szükségesnek tartom ezúttal is teljes nyomatékkal figyelmeztetni a vármegyei alkalmazottakat, hogy a közérdek feltétlenül azt követeli, hogy helyükön maradjanak és hivatali kötelességeiket mindaddig teljesítsék, amíg ebben őket erőszak vagy biztonságukat komolyan fenyegető veszély meg nem gátolja”).<sup>18</sup> A rendelet azt is meghatározta, hogy milyen feltételekhez van kötve a segélyek és a fizetés kiutalása: ennek szempontunkból annyi jelentősége van, hogy a kifizetésekhez jegyzőkönyvet kellett felvenni a menekülés körülményeiről és indokairól. Az intézkedésnek hála, egy sor, szokatlan típusú egodokumentummal rendelkezünk. A menekülő tisztviselők elbeszéléseinek hajlékonyságát mutatja az érvelésmód változása: a Károlyi-kormány alatt általában a közbiztonság hiányával, esetleg nemzetiségi lázongással magyarázták a menekülést, míg az 1919 augusztusa után keletkezett jegyzőkönyvekben villámgyorsan megjelent a nemzethűség hangsúlyozása és a hűségeskü visszautasításának motívuma.

A Károlyi-kormány hivatalban maradásának rövid időszakában kormányzati építési akcióban gondolkodott a menekülthelyzet megoldására, ennek elindítására azonban nem volt lehetősége. Az 58 millió korona keretösszegű beruházást a kereskedelemügyi minisztérium felügyelte volna és a konstrukció lényege szerint a költségek kétharmada (illetve a telkek és a közművek megszerzése, kiépítése) a helyi önkormányzatokat terhelte volna, míg a költségek egyharmadát viselte volna a kormányzat.<sup>19</sup> Bár a terv elsősorban a törvényhatósági jogú városokat érintette – köztük olyan, ekkor már idegen megszállás alatt álló településeket, mint Temesvár, Losonc vagy Kolozsvár –, azt ki kívánták szélesíteni a kisebb településekre is. A lehetőségre a vármegyében azonban nem nagyon ugrottak a falvak-városok. Egyedül Ráckeve község előljárói kaptak az alkalmon; mivel amúgy is tisztviselőtelepet akartak építeni, ehhez kérték volna a kormányzati támogatást – egy szimbolikus pillanatban, 1919. március 21-én kelt válaszukban.<sup>20</sup> A lakáshelyzet folyamatos romlása azonban 1919 augusztusa után ennél radikálisabb megoldásokat is szült: 1920. szeptemberében a Vagonlakók Testülete nevű, a korszakban elég komoly publicitással rendelkező szervezet, a budapesti szükségglakás-építkezések ellen foglalt állást („Buda-

18 A Károlyi-kormány menekültpolitikájának anyagi vonzatairól lásd Kollár János: Zilahi menekültek Debrecenben 1919 tavaszán. *Debreceni Szemle* 30 (2022) 272–274.

19 MNL PML IV. 408.b. 8551/1919. A kereskedelemügyi miniszter körrendelete. Bp., 1919. február 19.

20 Uo. Ráckeve község válaszelevele a főszolgabírónak. Ráckeve, 1919. március 21.

pesten nem építeni, hanem sürgősen tisztogatni kell”). Intranszigenz ébredő hangütéssel az 1914 óta a fővárosba költözött minden nemzetiségi (tehát nemcsak zsidó, hanem osztrák, szerb, cseh) lakos kiutasítását szorgalmazta és ingatlanjaik átengedését a menekültek számára, egyúttal kárhóztatta a hivatalok gyámoltalanságát és erélytelenségét.<sup>21</sup>

Liber Endre, a Batthyány Tivadar belügyminiszter által kinevezett, majd ebben a pozíciójában a Friedrich-kormány által is meghagyott menekültügyi kormánybiztos 1919. november végi, kormánybiztos-főispánoknak küldött körlevelében megerősítette az egy évvel korábbi vezéreket: a vármegyéket vezetőit felhívta a vagonlakók helyzetének megoldására, különös tekintettel a közelgő télre. És ismét megerősítette azt a tételt, ami nemcsak 1918-ban, hanem már az 1916-os menekültválság alatt is a hivatalosságok egyik központi elgondolása volt: a fővárost lehetőség szerint tehermentesíteni kell a menekültek ellátása alól. „Budapestet a kormány az erdélyi menekültek elhelyezésére nem jelölte ki” – írta maga Liber az 1916-os menekülést bemutató nagy tanulmányában, azonban a menekültáradat már ekkor sem állt meg a város közigazgatási határainál.<sup>22</sup> A Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulása után egy héttel a városházi tisztviselőből kormánybiztossá lett Liber ismét leszögezte: „Budapest, amely már a háború kitörése óta állandó menedékhelye volt a menekülteknek, az újonnan érkező és a magyar társadalom színe-javát képező kiutasított tisztviselőknek nem tud méltó elhelyezést biztosítani.”<sup>23</sup> Az erre néhol félévés késéssel született válaszok jól tükrözik azt az ambivalenciát, amellyel az ország a menekülteket fogadta: a teljes elzárkózástól (Szentendre, Kiskunfélegyháza), a vagonlakókra való szűkítésig (egyúttal jelezve azt, hogy a közigazgatási területen ilyen menekültek nincsenek: Kalocsa, Aszód, Kispeszt, Jánoshalma), adminisztratív szőrszálhasogatásba való bonyolódásig (Újpest: „Rákospalota-Újpest vasúti állomás Rákospalota község területén van”), addig az állításig, hogy a vagonlakók tulajdonképp nem is akarnak máshova menni (Vác: „nem akartam erőltetni az átköltözködést, hogy az amúgy is nagyon keserű életüket elviselhetlenebbé tegyem”).<sup>24</sup> Már a Tanácsköztársaság előtt keletkezett iratok is jelezték, hogy a vármegyei adminisztráció nem bírta a menekültek ügyeinek kezelését. A vármegye számvevősége azért rimánkodott, hogy állítsanak fel külön menekült ügyosztályt, lehetőség szerint elűzött tisztviselőkből, amely kizárólag az utalványozással foglalkozna, mert a mostani konstrukcióban nem győzik a munkát.<sup>25</sup>

Egy, a román kiűrtés előtt készített vármegyei összesítés már több mint ezer, fővárosba menekült közalkalmazottal számolt (községi, városi és vármegyei tisztviselővel), akiknek csaknem kétharmada (612 fő) korábban községi alkalmazásban állt, 165-en városi és 236-an pedig vármegyei szolgálatban álltak. Közülük csak 651 főnek sikerült állást

21 MNL BKML IV. 1407. j. 288/1920. Magyar Vagonlakók Testületének körirata. Bp., 1920. szeptember 1. A kiutasítástól remélt helycsinálás nem egyedi érzület volt a korban. Erről szól egy menekült tanár ceglédi publicisztikája is. Bolyos István: A mi bűnünk. *Ceglédi Híradó* 1922. december 2. 1.

22 Liber Endre: Budapest a menekültügyi szolgálatában. In: *A nagy vihar hajótöröttei. Hivatalos feljegyzések, tanulmányok, és más írások a háború és a pusztító béke idejéről*. Bp., 1927. 31–38. [Idézet: 32.]

23 MNL PML IV. 408.b. 6319/1920. Liber Endre körirata a kormánybiztosoknak. Bp., 1919. november 23.

24 Uo. 6319/1920. Passim.

25 Uo. 3473/1919. Piszkozat. Bp., 1919. február 15.

találni, akiknek valamivel több mint fele Budapesten, és csak kisebb hányada nyert foglalkoztatást a vármegye vidéki területein.<sup>26</sup>

A Teleki-kormányzat a békeszerződés nemzetgyűlési ratifikálása előtt drasztikusan megszigorította az országba való „beköltözést”, és három kategóriára korlátozta az automatikusan befogadható személyeket – a kiutasítottak nem tartoztak közéjük. Itt már szó sem volt „menekülésről”, a diszkurzív környezet is mutatta, hogy a kormányzat az egész problémát távolítani igyekezett a mindennapoktól. A 8352/1920 ME rendelettel szabályozott beköltözéshez járultak még azok a jogszabályok, amelyek ideiglenesen be is tiltották az országváltást (6135/1921 ME és 8358/1921 ME) egészen 1922. március 31-ig. Időközben arra is figyelmet fordított a kormányzat, hogy a lakásigazolvánnyal nem rendelkező menekültek, vagy olyanok, akiknek a beköltözési engedélyét 1921. július 29-ét követően állították ki, ne jussanak át a határon.<sup>27</sup> A későbbiekben a belügyminisztériumnak arra kellett intenie a városi és községi elöljáróságokat, hogy a határon túlról beköltözők által tőlük igényelt bizonyítványokat, amelyek az ottani lakhatást és megélhetést igazolták, ne lássák el azzal a kitételrel, hogy a településnek a beköltözés ellen „kifogása nincsen”. Erre hivatkozva ugyanis az elcsatolt területeken könnyebb volt kiutasító végzést és vasúti vagon szerezni. Mivel azonban befogadásukhoz az Országos Menekültügyi Hivatal (= OMH) felhatalmazása hiányzott, általában hosszú napokat veszteltek a menekültek a határ-állomásokon, míg azt megszerezték.<sup>28</sup>

## Korlátozók és korlátozottak

Az önkormányzatokat 1919 végétől elárasztották a felülről jövő utasítások az összeírásokra, mindenféle metszetben: az erdélyieket, a közalkalmazottakat, a kommunizmus alatt már magyar közigazgatás alatt élőket, a menekülési illetményben részesülőket, az összes menekültet és a többieket. Az adminisztráció megszaporodása részben az OMH létrejötté (1920. április) előtt, részben azt követően lett fölöttébb látványos. A létrejött statisztikák és listák nehezen használhatók (Újpesten összesen csak 27 erdélyi menekültet írtak össze 1920 májusában<sup>29</sup>), mert újsághirdetés alapján jelentkezőkről írták őket, vagy el sem készültek egyes települési elöljáróságok kelletlensége miatt. Budafokról például általában egyszavas válaszokat adtak az OMH kérdéseire, statisztika gyanánt pedig megelégedtek azzal, hogy „[v]annak menekültek, miután azonban azok összeírás végett ismételt hirdetés daczára sem jelentkeztek[,] azok száma és az[,] hogy települők, vagy átmenetileg itt

26 Agoraszó Tivadar alispán 37509/1919 sz. körrendelete. Bp., 1919. október 19. *Pest-Pilis-Solt Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja* 1919. október 23. [40. sz.] 396.

27 MNL PML V. 79. Cegléd város lakáshivatalának iratai. 4. d. 1158/1921. Borsos Endre, a lakásügyek miniszteri biztosának körlevele. Bp., 1921. szeptember 21.

28 MNL PML IV. 408.b. 17611/1922. A belügyminiszter utasítása a főispánoknak. Bp., 1922. március 15.

29 Uo. 10609/1920. Kimutatás Újpest r. t. város területén tartózkodó erdélyi menekültekről. Újpest, 1920. május 5.

tartózkodók-e[,] nem állapítható meg”.<sup>30</sup> A menekültügy kezelését sokban bonyolították az őszirózsás forradalom, a Tanácsköztársaság által szétzilált és a menekültáradatra felkészületlen közigazgatás egyes ágai közti hatásköri problémák. Gödöllőn ugyan 1920 augusztusában jelentették, hogy a menekült tisztviselők részben helyben, részben Budapesten nyertek alkalmazást, és van néhány vagonlakó család az állomáson, de az ő igényeikről a községi lakáshivatal gondoskodik. Segélyért ugyan senki sem fordult még a községhez, de erre anyagi eszközük amúgy sem lenne; ha ilyen igény felmerül, akkor gyűjtésből és a községi szegényalapból lehet a vagonlakókat támogatni – jelentették az alispánnak.<sup>31</sup>

Eközben a menekültek megítélése is ambivalens volt: egyrészt a Tanácsköztársaság után külön átvilágításnak vetették alá őket, mint gyanúsakat, másrészt pedig a berendezkedő rendszer minden körülmények között megbízható, jó magyar hazafinak tartotta őket, és ehhez mi lett volna testhezállóbb feladat, mint a cenzúrahivatalban való alkalmazás? 1922 folyamán egy összesítés szerint a budapesti cenzúrabizottságnál 21 menekült tisztviselő kapott kiegészítő átalányokat.<sup>32</sup> Számos menekült tisztviselőt foglalkoztatott a beszolgáltatásokat felügyelő, a birtokosok körében nem túl népszerű Gabonaközpont is. A B-listázott menekültek részére később az adóügyi átképző tanfolyamok jelentették az egyik menekülőutat – egyik szakma sem az olcsó népszerűség felé vitt a korszakban.<sup>33</sup>

Ezek az igazolások egyébként elég formálisnak tűnnek. A kiskunhalasi rendőrkapitány előzékenyen igazolta 1919 decemberében, hogy a listáján felsorolt 44 menekült (főleg állami tanítók Sáros vármegyéből, de volt köztük borossebesi rendőrkapitány és csíkszeredai tanfelügyelő is) tevékenysége „nem irányult a bolsevizmus szolgálatára”.<sup>34</sup> Hasonlóan járt el a vármegye számvevősege és egy sor község is Tápaiósiúlytól Szentendrén át Csepelig.<sup>35</sup> Az igazolás egyúttal újabb alkalom volt arra, hogy a menekült jegyzők, tisztviselők újrafogalmazzák saját életpályájukat a hivatалosság felé és azokat a törekvéseiket hangsúlyozzák, amelyek illeszkedtek az 1919 augusztusa után berendezkedő, majd 1920 márciusa után villámgyorsan megszilárdulni látszó új rezsimbe. Ezekben az életrajzokban új hangsúlyokat kapott a székhelyről való menekülés, a betegszabadság ideje alatt Budapestre való engedély nélküli elutazás vagy akár a direktórium tagtság a Tanácsköztársaság alatt.<sup>36</sup>

30 MNL PML IV. 408. b.24142/1922. A budafoki előljáróság az alispánnak. Budafok, 1920. augusztus 14.

31 Uo. A gödöllői előljáróság levele Agorasztó Tivadar alispánnak. Gödöllő, 1922. augusztus 22.

32 Uo. 7178/1934. A budapestvidéki m. kir. állampénztár kimutatása. Bp., 1922. szeptember 28.

33 Vö. Ingyenes adóügyi tanfolyamok. *Pest-Pilis-Solt Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja* 1921. február 24. [8. sz.] 103.

34 MNL PML IV. 408.b. 28320/1921. Kiskunhalas, 1919. december 12. Ugyanezen szám mellett találunk kevésbé népes listákat Rákospalotáról, Aszódraól, a vármegyei árvaszéktől, Kiskunfélegyházáról, Szankról, Nagykátáról, Kunszentmiklósról, Dunavecseről, Biáról, általában egy-öt érintett tisztviselő nevével, akiket elsőprő többségükben igazolt a helyi felettesük.

35 MNL PML IV. 408.b. 28320/1921. Passim.

36 Uo. Königh Kornél menekült vágdebrődi, majd szanki jegyző a Kiskunfélegyházi járás főszolgabírájának, Endre Zsigmondnak. Szank, 1919. december 17. [Csatolva a képviselő-testület igazolása is.]

## A megoldás

A vármegyénél kénytelen-kelletlen alkalmazott tisztviselők létszámcsökkentésére 1922 nyarán került sor, amikor sokan B-listára kerültek közülük. A „létszámapasztással” párhuzamosan erősödött a lobbitevékenység a települések és a főszolgabírók részéről, hogy megtarthassák B-listázott tisztviselőiket Pestszentlőrincen, Budakalászon, Alsódabason, a Kiskőrösi, a Dunavecsei, a Kiskunfélegyházi járásban és számtalan egyéb helyen. Hogy milyen jelentős létszámról volt szó, azt jelzi, hogy egy, a Budapestvidéki állampénztár által összeállított listán, mely a B-listára vett menekült tisztviselőket összesítette, 282 név szerepelt.<sup>37</sup> A B-listázások lezárulta után a vármegyének 1923-ban 268 alkalmazottja volt (tisztai hajdúkkal, gyakornokokkal és díjnokokkal együtt, a központban és a járásokban, de a községi és városi alkalmazottak nélkül).<sup>38</sup> A 282 menekült tisztviselőből 1922 nyarán 64 főt tartott arra érdemesnek a belügyminisztérium, hogy menekültként meghosszabbítsa alkalmazásukat. A menekültek több mint háromnegyedét tehát B-listázták. A helyi alkalmazás egyébként nem feltétlenül azt jelentette, hogy a vármegyében maradtak: Pest vármegyénél tartották nyilván őket, de közben a közlelmezési minisztériumtól kezdve a cenzúrahivatalon át a Magyar Nemzeti Szövetségig egy sor helyen dolgozhattak. Azonban a listán találkozni olyanok nevével is, akik valószínűleg egyetlen percet sem töltöttek el a vármegye tényleges szolgálatában: ilyen volt a kalandos életű Dvortsák Győző sárosi főlevéltáros, a Kassán 1918. decemberében kikiáltott Szlovják Népköztársaság elnöke, nemzetgyűlési képviselő és még ki tudja, mi minden. Mások a magánszektorban helyezkedtek el (Gerey Gyula, volt dévai polgármester Budapesten ügyvéd lett), megint mások rövid időn belül elhunytak (Sztancsaj Miklós, volt selmecebányai helyettes polgármester vagy Bódogh Lajos, volt lévai polgármester), illetve városi szolgálatba, a pénzügyigazgatásba kerültek át, vagy épp nyugdíjba.

Ha nem is nagy számban, de találkozni lehet olyan menekültnek tekintett tisztviselővel, aki visszament elcsatolt területre, ezért automatikusan elesett attól, hogy vele közszolgaként számoljanak a továbbiakban. Rohonczy Lajos, Kolozs vármegye árvaszéki elnöke – ő volt az, aki engedélyezte Ady Endre és a kiskorú Boncza Berta házasságát 1915-ben – 1922 októberében visszatért Kolozsvárra és a fellelhető adatok szerint ott is maradt.<sup>39</sup>

A létszámapasztás azonban tovább zajlott: Rakovszky Iván belügyminiszter a vármegyének egy évvel később ugyan azt üzenté, hogy a „vármegyénél állás megszüntetését nem vettem tervbe”, utána azonban tekervényes magyarázatba bonyolódott arról, hogy ez nem jelenti minden alkalmazott megtartását. A miniszternek mégis igaza volt; a különbség az alkalmazott egyének és a létező állások számának különbségében volt keresendő: jó néhány tisztviselőt helyeztek ideiglenes, helyettesítő vagy számfeletti státuszba, és közülük sokan voltak menekültek. A belügyminiszter ugyanakkor javaslatot tett

37 A lista azon alkalmazottakat összesíti, akik a B-listára kerülve, a végelbánásukra várva 80% fizetéselőleget kaptak. MNL PML IV. 408.b. 7178/1934. Budapestvidéki állampénztár kimutatása. D. n. Majd néhány nappal később egy pótkimutatás is készült, amelyen újabb hat fő szerepelt. Uo. Pótkimutatás. Bp., 1922. augusztus 26.

38 MNL PML IV. 408.b. 7178/1934. Agoraszto alispán a belügyminiszternek. Bp., 1923. február 14.

39 Uo. Olvashatatlan miniszteri osztálytanácsos átírata az alispánnak. Bp., 1923. december 19.

egy hatfős vármegyei bizottság létrehozására, amely áttekintené a fölöslegesnek ítélt állásokat és a fölösleges alkalmazottak helyzetét. És ugyan ennek a bizottságnak nem ajánlott a figyelmébe semmilyen szempontot, de azért megjegyezte: „Az ilyen címen elbocsátandók számát nem állapítom meg, annyit azonban okvetlen hozzon javaslatba, ahány menekült tisztviselő és alkalmazott a vármegye szolgálatában létszám fölött, azaz, nem mint helyettes, rendszeresített álláson működik.” A menekültek nem tartoztak az elbocsátás alól mentesíthető hadiözvegyek, hadiárvák, hadirokkantak kategóriájába, de a miniszter rendelvénye szerint törekedni kellett az üres állásokba való kinevezésükre, hogy annnyival is könnyebb legyen a vármegyének egyes alkalmazottaktól megválnia.<sup>40</sup> A vármegye további leépítéseket hajtott végre 1924 folyamán, így például megszüntette az összes (19) tiszti hajdú állást, és a 36 díjnoki állás felét – egyúttal viszont jelezte, hogy saját jövedelmei terhére a hajdúkat visszafoglalkoztatja.<sup>41</sup>

Mi lehet e rövid áttekintés tanulsága? Egyrészt az államigazgatás – más területeken is tapasztalható – hosszú emlékezete: a tisztviselői menekülés megszervezésében, menedzselésében meglepő folytonosság mutatható ki az 1918 előtti és utáni kormányzatok között: a menekültek fővárostól való, többé-kevésbé sikertelen távoltage, a jogi keretekhez való ragaszkodás, az elszakított területeken a helyben maradás szorgalmazása, a szétaprózott problémamegoldási mechanizmusok életben tartása sokáig és rendszereken átívelően fennmaradt. Az új vonások lassan tűntek fel: állami lakásépítési akció, központosított menekültügy, végül pedig az ország pénzügyi helyzete stabilizálásának összekötése az adminisztrációs feleslegtől való megszabadulással. Ilyen módon a társadalmi és pénzügyi költségek nagy részét a magánszektorra és a nyugdíjbiztosításra hárították át, ami majd a húszas évek végén vezetett komoly egyensúlyzavarhoz, ekkor azonban még jó ötletnek látszott.<sup>42</sup> Azt is láthattuk, hogy milyen bizonytalan körvonalú a „menekültek” kategóriája: legalább három, egyes pontokon egybemosódó csoportot takart, és tulajdonképpen helyesebb lenne az „összeomlás kárvallottai” szinonimájaként használni, mert az egyes léthelyzetek leírására aligha alkalmas.

## Akik maradtak

Visszatérve a pesti vármegyházára: a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei tisztviselők vizsgálatánál rendelkezünk egy olyan forráscsoporttal, mely azt mutatja meg, hogy milyen súlyt képviselnek a menekült vagy legalábbis az elszakított területekhez kötődő tisztviselők a vármegye igazgatásában a két világháború között. Ezt a dokumentumcsoportot (Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára IV. 478. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei tisztviselők nyilvántartásainak levéltári gyűjteménye) korábban már részleteiben felhasznál-

40 MNL PML IV. 408.b. 7178/1934. Rakovszky Iván belügyminiszter a vármegye közönségének. Bp., 1923. szeptember 15.

41 Vármegyei szabályrendeletek és közérdekű határozatok. *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja* 1924. október 9. [42. sz.] 471.

42 István Mócsy: *The Uprooted. Refugees and their Impact on Hungary's Domestic Politics, 1918–1922*. New York, 1983. 185–188.



nálta egy levéltári forrásközlés, de teljes körű kiaknázására nem került sor.<sup>43</sup> A vármegyei alkalmazottak törzskönyvi lapjai leírásuk szerint 1883 és 1944 között nyújtanak információt a vármegye tisztviselőiről, valójában azonban a zöm a húszas-harmincas évekre esik: korábbi információ elvétve akad, a harmincas évek végén–negyvenes évek elején rendszeresített új törzskönyvi lapok pedig messze nem nyújtanak annyi adatot, mint a korábbiak. A lapokat általában írógéppel töltötték ki, a tisztviselők valamiféle közreműködésével, erre utal az egyes szám első személyű fordulatok időnkénti használata. Egy karton általában tartalmazta a születés helyét, idejét, a házastárs adatait, az elvégzett iskolákat és képzéseket, férfiaknál a katonai szolgálát adatait, és azon jogszabályok vagy kinevezési iratok számait, amelyek révén az illető jogállása módosult. Külön rubrikában szerepeltek az esetleges fegyelmi ügyek részletei, a különszolgálatok és az esetleges kitüntetések. A kartonok távolról sem tartalmazzák a húszas évek elején alkalmazott összes menekültet: például a Zomborból menekült tiszteletbeli vármegyei főjegyzőt, Kuhl Lajost, a külügyminisztérium későbbi munkatársát, pozsonyi követet olyan gyorsan beosztották 1920 novemberében a határkiigazító bizottsághoz, hogy rövid Pest vármegyei karrierjének alig maradt nyoma.<sup>44</sup> A húszas évek eleji nagy fluktuáció egy-egy túlélője szerepel a listán, de a többség eltűnik a vármegyei közszolgálatból: erről a B-listázások, nyugdíjazások és az áthelyezések gondoskodtak.

A forráscsoport két dobozban mintegy 476 kartont tartalmaz. A szám hozzávetőleges: vannak nem teljesen kitöltött, rongált, értékelhetetlen papírok. Ezek közül mintegy 90–100 olyan van, amely új típusú, csak az előléptetésről számot adó dokumentumot jelöl. Ezek jobbára a frissen, a harmincas évek végétől belépő tisztviselők adatait tartalmazzák. A bizonytalanságok miatt az elemzésben csak nagyságrendeket érdemes érzékeltetni, a pontos százalékok félrevezetőek lehetnek.

A vármegye legfontosabb két háború közti tisztviselői közül jó néhány az elszakított területeken született, így például Erdélyi Lóránd alispán Nagyváradon, Fáy István főispán Pozsonyban, és karrierjének meghatározó részét töltötte Erdélyben Barcsay Ákos főispán, továbbá a vármegyei igazgatás alacsonyabb szintjein is bőségesen találunk olyan tisztviselőket, akik 1918–1919 előtt a történelmi Magyarország országhatáron kívülre került területein teljesítettek szolgálatot.<sup>45</sup> Azonban a „menekült tisztviselő” kategóriája e törzskönyvi lapokon is majdnem olyan megfoghatatlan maradt, mint a közbeszédben. Olyan tisztviselőt, akit a vármegyei, városi és községi tisztviselők kormánybiztosának rendeltére vagy a törzskönyvi lapok explicit utalása szerint „menekültként” kapott beosztást a vármegyében, illetve elveszített területre szóló beosztását 1918–1920 között változtatta meg, és rögtön ezután az ország közepére került, összesen 27 főt találtunk, köztük 10 nőt. Ez kevesebb mint tizede az azonosítható vármegyei tisztviselőknek és kevesebb mint a fele annak a 64 főnek, akiket a B-listázás során visszatartottak. Azonban köztük is

43 *Trianon és Pest megye - virtuális kiállítás*. Összeáll. Sebiány Noémi. [https://mnl.gov.hu/mnl/pml/virtualis\\_kiallitas/trianon\\_es\\_pest\\_megye\\_mnl\\_pml](https://mnl.gov.hu/mnl/pml/virtualis_kiallitas/trianon_es_pest_megye_mnl_pml). (Legutóbbi megtekintés: 2022. január 2.)

44 MNL PML IV. 408.b. 11154/1921. Kuhl Lajos iratmánya.

45 A vármegye fontosabb tisztviselőiről lásd *Vezetői életrajzok*. In: *Pest megye évszázadai. Hivataltörténeti áttekintés*. Főszerk. Dr. Schramek László Péter. Bp., 2016. 145–215.

találunk olyat, aki nem feltétlenül klasszikus menekülő: az Abonyban született Endre László, a vármegye későbbi hírhedt alispánja, 1944-es belügyi államtitkár kétségkívül a Temes vármegyei Temesrékason volt szolgabíró, hivatalosan 1919. december 16-ig, valójában viszont már 1919 őszén az édesapja, Endre Zsigmond által vezényelt kiskunfélegyházi főszolgabírói hivatalban gyakornokoskodott, decemberben pedig már meg is választották szolgabírónak a Gödöllői járásban, ami egész közigazgatási pályájának kiindulópontja lett.<sup>46</sup> A családi legendárium azt is tudni vélte, hogy a kömmün alatt otthon bujdosott, majd később saját szervezésű lovas csapattal állt be a Nemzeti Hadseregbe, erre azonban semmilyen más adat nincs.<sup>47</sup> Az elszakított területekhez tehát vajmi kevés szál fűzte, néhány hónapos Temes vármegyei tartózkodáson és első feleségével 1918 novemberében, Aradon kötött házasságán kívül. Esetében talán a „repatriálás” a jobb kifejezés. A 27 explicite menekült tisztviselő közül mindössze öten származtak a Felvidékről (ketten Nyitrából, ketten Trencsénből, egy fő pedig Pozsony vármegyéből), ketten a Délvidékről (Zenta és Pancsova, azaz Bács-Bodrog és Torontál), és húsz további személy a Romániának jutott területekről jött. Közülük hatan is Temesvárról vagy Temes vármegyéből érkeztek, ami valószínűleg aligha független attól a ténytól, hogy dr. Hódi Gyula, Temesvár törvényhatósági jogú város 1920 novemberéig regnáló tiszti főügyésze, némi rangsüllyedést követően, 1929-től Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye élethossziglan megválasztott tiszti ügyésze lett, és így ő volt a legmagasabbra jutó egykori temesi a magyarországi vármegye adminisztrációjában – már ha Endre László alispán rövid bántási vendégszereplését nem számítjuk.<sup>48</sup>

Ugyanakkor a törzskönyvi lapokon megtaláljuk 94 olyan egyéb tisztviselő adatait, akik születési helyük/iskoláik/korábbi munkavégzésük helye szerint az elcsatolt területekhez kötődnek, viszont nem felelnek meg a fenti hármas kritériumrendszer egyikének sem: nincsenek menekültként megnevezve, nem kormánybiztosi kirendeléssel kerültek tisztségükbe és nem is közvetlenül az elcsatolt területekről jutottak Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyébe. Közülük van olyan is, aki szerepel a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltárának forrásközlésében is: az Aradon 1891-ben született dr. Csapó Tibor Temes vármegyei tiszteletbeli szolgabíróként esett hadifogságba 1916-ban, és 1921-ben Oroszországból már Pest környékére tért haza.<sup>49</sup> A hadifogságból a trianoni Magyarországra való visszatérés egyébként is elég gyakori a hadviselt férfiak jelentős részénél. Gruber Adolf máramaroszigeti irodasegéd tiszt 1915 októberét követően csaknem hat évig volt katona, ezt követően pedig rögtön Kartal községben kapott beosztást. Mások – ahogy generációjuk sok tagja – a frontról hazatértük után iskolákat végeztek, csak utána kerültek be a vármegyei közigazgatásba: a besztercebányai születésű Édeskuty Olivér az olasz

46 MNL PML IV. 478. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei tisztviselők nyilvántartásainak levéltári gyűjteménye. Vármegyei tisztviselők törzskönyvi lapjai. 1. d. dr. Endre László.

47 Szappanos István: *A félegyházi Endre-család legendárium*. Mentor [OH, USA], 2021. 246. (<https://mek.oszk.hu/21100/21176/21176.pdf>). A letöltés ideje: 2022. január 3.), illetve Vági Zoltán: Endre László. Fajvédelem és bürokratikus antiszemitizmus a közigazgatási gyakorlatban, 1919–1944. In: *Tanulmányok a holokausztról*. I–XI. Sor. szerk. Randolph L. Braham. Bp., 2001–2021. II. 86.

48 A jogász maga egyébként hőmezővásárhelyi születésű volt. MNL PML IV. 478. 1. d. dr. Hódi Gyula.

49 Uo. dr. Csapó Tibor. *Vö. Ki tud róla? Az Újság* 1918. szeptember 21. 7.

fogság után előbb keleti kereskedelmi akadémiát, majd mezőgazdasági akadémiát végzett, jogi tanulmányokkal folytatta, végül már harmincadik életéve felett került közigazgatási gyakornoknak a megyéhez és kezdett viszonylag lassú ívű karrierbe, ami 1944 júliusában megkapott belügyminisztériumi osztálytanácsosi címig ívelt. Nem tudjuk, hogy Ulrich Márton piski [Hunyad vm.] születésű irodasegéd tiszt volt-e hadifogságban, de ő a dokumentáció szerint egyszerre volt a puji járásbírószágon írnok és egészen 1920 elejéig katona a 21. gyalogezredben: innen került át a Nagykátai járás igazgatásába.

A kötődéssel rendelkezők nagy csoportjából érdemes különválasztani az orvosokat (vármegyei tisztí és körorvosokat), akik ugyan a határon túlra kerültek területen születtek, vagy akár praktizáltak is ott jó darabig, de a foglalkozásuk megkövetelte mobilitás következtében már a háború előtt Pest vármegyébe kerültek. Persze közöttük is akadnak kivételek, még ha nem is számosan: Surjánzky Ferenc 1919 januárjáig még egyesületi orvos volt Nyitrán, majd a Budapestre menekült kolozsvári egyetem egyik klinikáján gyógyított, innen került át vármegyei szolgálatba. Kultúrtörténeti mellékszál, hogy a későbbi főtí körorvos szüleinél szállt meg Csontváry Kosztka Tivadar, amikor Selmecezen járt és megfestette a bányavárost.<sup>50</sup>

Volt, amikor a határon túli kötődés azonosításában a nyelvtudás, illetve a származás segített: ugyan Fernbach [utóbb Apatini-Fernbach] Bálint árvaszéki fogalmazó és főispáni titkár 1899-ben Budapesten született, de családja a legmódosabb bács-bodrogi famíliák egyike volt és 1936-ben ő maga is főispán lett Baján. Hasonló kötődést feltételezhetünk a szintén a fővárosban született erdélyi származású arisztokratáról, báró Kemény Boldizsárról is, aki 1934-ben lépett a vármegye szolgálatába, majd fivére, a nyilas külügyminiszter 1944-ben követségi tanácsossá nevezte ki.

A „hadviseltek” generációját a „vagonlakók” nemzedéke követte a vármegyében már a húszas évek végétől: olyan fiatalokra érdemes itt gondolni, akik érettségig még esetleg az elszakított területeken szereztek, de 1918 után, vélelmezhetően családjukkal együtt a trianoni Magyarországra jöttek, és itteni pályájukat folytatták a vármegyei közigazgatásban. Újhelyi Tibor még Besztercebányán érettségizett, további iskoláit már a trianoni Magyarországon végezte, hasonlóan a Zomborban, 1919-ben érettségizett Bálint Ferenchez, aki a szerb megszállás alatt álló területen lévő jegyzőgyakornokoskodás és Budapesten szerzett közgazdasági oklevél után 1929-ben lépett vármegyei szolgálatba. Ebbe a csoportba lehet sorolni a gyergyószentmiklósi, örmény kötődésű Vákár P. Arthur országgyűlési képviselő Szilárd nevű fiát is, illetve a besztercebányai születésű Szent-Ivány Gábort, aki egyesült államokbeli emigrációjában a történettudomány által is számoltartott életrajzot írt Esterházy Jánosról.<sup>51</sup>

Vannak olyanok is, természetesen, akik minden kategóriából kilógnak: Bilkei Gorzó Nándor kiugrott paptanárként volt Rozsnyón a Nemzeti Tanács elnöke egészen a cseh-

50 MNL PML IV. 478. 2. d. dr. Surjánzky Ferenc. Vö. Ybl Ervin: Csontváry Tivadar kevéssé ismert festményei. *Művészettörténeti Értesítő* 9 (1960) 135.

51 Gábor Szent-Ivány: *Graf János Esterházy*. Wien–Köln–Weimar, 1995. Szent-Ivány az emigrációban a Csehszlovákiai Magyarok Nemzeti Bizottmányának főtítkára is volt. Esterházy Alice: *A Felvidék washingtoni kutatója*. Emlékezés dr. Szent-Ivány Gáborra (1911–1993). *Világszövetség* 1993. június 22. 18.

szlovák megszállásig, majd az I. kerületi főgimnázium helyettes tanára, utóbb pedig – mivel 1918–1919-es szerepe miatt eltiltották a közszolgálatától – 1920 és 1922 között a Gömöri Bank ügyvezető igazgatója Rozsnyón, majd pipereszappangyári, illetve autókereskedelmi cég vezérigazgatója, míg 1929-ben a vármegye levéltárának szolgálatába nem lépett. De ez sem volt a végállomás: közéleti szerepei az ötvenes évek elejéig csak sokasodtak.<sup>52</sup> Bilkei Gorzó mellett még egy olyan személyre akadunk, aki élete egy szakaszában visszatért az elszakított területekre: a Gömörben született Berzétei István Budapesten szerzett rajztanári képesítést, majd 1924 és 1928 között szülőföldjén volt a Magyar Nemzeti Párt szervezőtitkára, illetve tisztségviselő. 1930-tól azonban ismét Magyarországon találjuk, kezdetben mint ingyenes munkaerőt, majd mint díjnoki fizetésű szegődményest.<sup>53</sup>

Végül pedig mit gondoljunk a vármegyében törzsköcs dabasi Halász család sarjáról, Jenőről (Gyón, 1893), korábbi ismert úrlovasról, aki emléklapos huszár főhadnagyként és helyettes útmesterként 1938 őszének elején főbe lőtte magát Kiskunhalason, aki iskoláit azonban Kolozsváron végezte, az unitárius főgimnáziumban?<sup>54</sup> Kötődésének mértékéről nem tudni, de az összesen 121, határon túli háttérrel rendelkező vagy éppenséggel menekült elég jelentős számnak tűnik a 370-380, azonosítható vármegyei tisztségviselő között. A törzskönyvi lapok összességükben azt a nem túl mély bölcsességet igazolják, hogy a hivatali definíciók sohasem fedik le az élet teljességét: nem mindig az a menekült, akit a jogszabály annak lát.

## Összegzés

Az áttekintett iratanyag néhány óvatos következtetésre módot adhat a Trianon utáni tisztségviselőkérdéssel kapcsolatban. Az első állítás meglehetősen laposnak tűnhet, de nem árt felidézni, hogy a közalkalmazotti/köztisztviselői menekülés nem feltétlenül jelent középosztályi menekülést. A sokgyerekes irodasegédtsztek, jegyzőözvegyek és az egyedülálló díjnoknők már 1918 előtt sem számítottak a középosztályba, az összeomlás után pedig további státuszvesztést voltak kénytelenek elszenvedni. A Csóti Csaba által felvázolt integrációs modellek közül („Sopron vagy Somogy”) az ország legnagyobb vármegyéje nagyon határozottan az utóbbi mellett kötelezte el magát: menekült tisztviselőket vagy elszakított területen születetteket a közigazgatás legmagasabb szintjein is megtalálni a két világháború közötti időszakban, akár a fő- és alispánok és a polgármesterek között; a vár-

52 MNL PML IV. 478. 1. d. Bilkei Gorzó Nándor. Fordulatos életéről lásd Standaesky Éva: Szerzetestanár, kormánybiztos, autókereskedő, költő, tápszergyáros, forradalmi bizottsági elnök és még sok más. Egy 20. századi sors önéletrajz-változatokban. 2000 (2004) 4. sz. 56–64. (Bilkei Gorzó felesége, Buchwald Margit szintén vármegyei alkalmazott volt és a Hunyad vármegyei Lunkán született.)

53 MNL PML IV. 478. 1. d. Berzétei István. Szegényt még egy kémkedési ügybe is belekeverték a csehszlovák hatóságok a harmincas évek közepén. A felsőbbíróság fölmentette a kémkedéssel vádolt Berzétey Istvánt. *Prágai Magyar Hírlap* 1935. december 3. 3.

54 MNL PML IV. 478. 1. d. dabasi Halász Jenő. Vö. Agyonlőtte magát a kiskunhalasi útbiztos. *Esti Kurír* 1938. szeptember 10. 11.

megye vezető rétege nem zárt össze a kívülről jöttekkel szemben.<sup>55</sup> A menekült tisztviselők kezelésében – ahogy fentebb említettem – sokáig a dualizmus korszakából örökölt automatizmusok hatottak és csak lassan formálódtak ki az újabb, a korábinál jóval intenzívebb állami beavatkozást feltételező gyakorlatok. Az elvi alapvetésekben, illetve a kezelésmódban meglepő – akár személyi – folytonosság van a késő dualizmus, a Károlyi-kormányzat és a korai Horthy-korszak között.

A Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyei esetek vizsgálata másodsorban rávilágított arra, hogy a környelvtől „menekültnek” nevezett egyének legalább három nagy csoportba oszthatók és sok esetben a hivatalos dokumentumokban is összecsúszik a sorsuk. Az 1916-os erdélyi betörés ország központjában maradt csoportjai, az 1918 végén, akár a vármegyéből magából elűzött közigazgatási alkalmazottak, az elszakított, valamint az ideiglenesen megszállt területekről eljöttek sokszor egyazon elbírálás alá esnek, holott aligha kell bemutatni a különbséget a Temesrékasról Szentkútra hazatérő fiatal szolgabíró és az utcán élő MÁV-géplakatos élethelyzete között.

Az ország központjába igyekvő menekültek egy olyan sokszereplős játszmában találták magukat, ahol minden leleményességükre, kapcsolatukra és erőszakosságukra szükség volt, hogy állást, lakást, ellátást szerezzenek maguknak és családtagjaiknak. Ilyen körülmények között teljesen logikus stratégiának tűnt az állami erőforrások kihasználásához való következetes ragaszkodás. A különböző illetményekért, a menekülési segély 1919 őszi beszüntetése után, különösen a pótlékokért vívott elkeseredett csatákkal párhuzamosan a menekült tisztviselők például a fel nem használt szén- és élelmiszerjegyeket is következetesen megváltatták a vármegyével,<sup>56</sup> az államhűség, erkölcsi szilárdság vagy az anti-kommunizmus hangoztatása, a szenvedéstörténet hangsúlyozása mellett. Erre annál is inkább szükségük volt, mert a közeg sokszor nem volt befogadó: nem elemi rosszindulatból, hanem mert a trianoni Magyarország lakói is hasonló problémákkal küzdöttek, és a menekültek versenytársak voltak a lakás- és munkaerőpiacon vagy a közellátásban.

A nagyszámú menekült hivatalnok ügyében a sok esetben fájdalmas megoldást végül a B-listázás, nyugdíjazás, elbocsátás jelentette 1922-től. Ennek során a menekült tisztviselők háromnegyede kikerült a vármegye alkalmazásából. A megmaradtak száma a harmincas évekre a korábinak felére csökkent: ekkor azonban már a vármegyeháza alárendeltségében dolgozott a tisztviselők új nemzedéke, akik ugyan nem voltak a húszas évek elején használt értelemben menekültek, de gyerekként elkerülve az elveszített szülőföldről vagy hátuk mögött a határon kívülre került szülőhellyel, iskolával, családdal ugyanazt a veszteségérzetet hordozták magukban, mint az egy nemzedékkel idősebbek, és számuk többszöröse volt a szolgálatban megmaradt, eredeti menekültekének.

55 Vö. Csóti: A menekült köztisztviselők, 34.

56 MNL PML IV. 408.b. 1264/1922. Menekültek élelmiszerjegyeinek megtérítése.

# CONTENTS

---

<b>István Tringli</b> <i>The Történelmi Szemle is Sixty-Five Years Old</i>	169
<b>STUDIES</b>	
<b>Boglárka Weisz</b> <i>The Golden Bull of Buda and the Medieval Privileges of the City</i>	171
<b>Pál Fodor – András Mércz</b> <i>What is Lost at Mohács? An Ottoman-Turkish Casualty List of the 1526 Campaign</i>	193
<b>Ágnes Szalai</b> <i>Border Conflict between Transylvania and the Vilayet of Várad in 1671-1672</i>	237
<b>Szilvia Czinege</b> <i>The Imprint of Széchenyi's First Works on his Correspondence</i>	257
<b>Balázs Ablonczy</b> <i>"Budapest cannot provide the accomodation they deserve". Refugee officials in the county of Pest-Pilis-Solt-Kiskun after World War I</i>	275
<b>Lóránt Bódi</b> <i>Order in the Words: Anti-Semitism and the Jewish Genocide in the Lexicons (1889-1948)</i>	291
<b>Csaba Zahorán</b> <i>Feasts of Nations and National States, Gestures and Counter-Gestures. The Centenary of the End of World War I and the Signing of the Treaty of Trianon in the Memory Politics of Slovakia, Romania and Hungary, 2018-2020</i>	317
<b>REVIEW</b>	
<b>Antal Molnár</b> <i>The Hungarian Greek Catholic History(writing) from the Road of Calvary to the Success Story. Lessons from an Exhibition Catalogue</i>	327

---

## E számunk szerzői

Ablonczy Balázs, tudományos főmunkatárs, osztályvezető, BTK TTI, Horthy-korszak osztály, "Lendület" Trianon 100 kutatócsoport-vezető ● Bódi Lóránt, társadalomtörténész ● Czinege Szilvia, tudományos munkatárs, BTK TTI, Újkori osztály ● Fodor Pál, az MTA doktora, kutatóprofesszor, címzetes főigazgató, BTK TTI, Kora újkori osztály, Turkológiai kutatócsoport ● Mércz András, kutató, Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete ● Molnár Antal, igazgató, tudományos tanácsadó, BTK TTI, Kora újkori osztály ● Szalai Ágnes, tudományos segédmunkatárs, BTK TTI, Kora újkori osztály ● Tringli István, tudományos tanácsadó, BTK TTI, Középkori osztály ● Weisz Boglárka, tudományos főmunkatárs, osztályvezető, BTK TTI, Középkori osztály, "Lendület" Középkori gazdaságtörténet kutatócsoport-vezető ● Zahorán Csaba, tudományos munkatárs, BTK TTI, Horthy-korszak osztály, "Lendület" Trianon 100 Kutatócsoport, kutató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közép-Európa Kutatóintézet

(BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erszebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely  
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

